

Charakterystyka sektora owocowo-warzywnego

Uprawa owoców i warzyw jest szczególnie istotna z punktu widzenia zdrowia społeczeństwa. Produkty te zajmują pierwsze miejsce w piramidzie żywnościowej opracowanej przez Instytut Żywności i Żywienia (zgodnie z WHO). Owoce, warzywa gruntowe i pieczarki przeznaczone są do konsumpcji bezpośredniej i do produkcji wielu gatunków półprzetworów i przetworów owocowych i warzywnych, wykorzystywanych między innymi w przemyśle mleczarskim, rybnym, mięsnym. Duża pracochłonność upraw ogrodnich (głównie owoców) decyduje o możliwości zagospodarowania wciąż dużych zasobów stosunkowo taniej siły roboczej na obszarach wiejskich. Dotyczy to głównie rejonów o dużej liczbie relatywnie niewielkich gospodarstw indywidualnych. Rozwój ogrodnictwa w tych regionach pozwala na zmniejszenie ich dystansu ekonomicznego w stosunku do regionów o przewadze działalności pozarolniczej w kształtowaniu dochodów mieszkańców. Bogata struktura produkcji owoców i warzyw (kilkadziesiąt gatunków, w tym wiele odmian) decyduje o pozytywnym wpływie upraw ogrodnich na walory przyrodnicze i krajobrazowe środowisk wiejskich, ale też stwarza szansę producentom na poprawę sytuacji dochodowej poprzez zmiany struktury upraw, przy czym dotyczy to upraw "jednorocznych".

Dobre wykorzystanie potencjału produkcyjnego na obszarach wiejskich, będące wynikiem dużych zasobów stosunkowo tanich czynników produkcji oraz dużego wsparcia ze strony „nauki ogrodniczej” decyduje o bardzo wysokiej pozycji Polski w unijnej, ale też światowej produkcji wielu owoców i warzyw oraz grzybów uprawnych, w tym przede wszystkim pieczarek. Polska jest największym w świecie eksporterem pieczarek świeżych i drugim w świecie ich producentem (po Chinach). W światowych zbiorach porzeczek czarnych zajmujemy pierwsze miejsce. W światowych zbiorach jabłek, wiśni i malin w latach 2015-2017 zajmowaliśmy miejsce trzecie, w zbiorach truskawek siódme, a marchwi szóste. Polska znajduje się też w grupie największych na świecie producentów agrestu i kapusty. W światowym eksporcie zajmujemy liczące się miejsce w eksporcie jabłek i porzeczek czarnych. Pod względem wielkości łącznej produkcji owoców, warzyw i pieczarek Polska zajmuje trzecie miejsce w UE (po Hiszpanii i Włoszech), a pod względem wartości produkcji miejsce czwarte (po Hiszpanii, Włoszech i Francji). W produkcji owoców strefy umiarkowanej zajmujemy miejsce pierwsze. Oprócz jabłek, wiśni, malin i porzeczek Polska zajmuje pierwsze miejsce w UE w produkcji marchwi, trzecie w produkcji śliwek i cebuli, drugie w produkcji truskawek i kapusty.

Produkcja owoców, warzyw i pieczarek jest bardzo istotnym działem produkcji rolnej w Polsce. Średnio w latach 2013-2017 udział tych produktów w wartości towarowej produkcji roślinnej wyniósł 39%, a w towarowej produkcji rolniczej 16%. W produkcji globalnej udział ten wyniósł odpowiednio 30 i 15%. Większy był jedynie udział produkcji mleczarskiej.

W wyniku wzrostu obszaru upraw i wydajności z ha produkcja większości gatunków owoców w Polsce wykazuje tendencję wzrostową. Średnio w latach 2014-2017 zbiory owoców wyniosły ok. 4 mln t i przekraczały przeciętny poziom z poprzedniego trzylecia o 13,5%, a z lat 2006-2009 o 29,4%. Decydujący był wzrost zbiorów jabłek, których udział w łącznych zbiorach owoców wynosi ok. 80%. W 2018 r. produkcja owoców w Polsce osiągnęła rekordowy poziom ok. 5,1 mln t. Tendencji wzrostowych nie wykazuje natomiast produkcja warzyw gruntowych. Średnio w latach 2014-2017 średnie zbiory, tak jak w latach 2010-2013, wyniosły ok. 4,4 mln t, a w 2018 r. - 4,1 mln t. Powierzchnia uprawy większości warzyw nie zwiększa się z powodu braku tendencji wzrostowej ich spożycia w kraju oraz

eksportu. Wzrost popytu w kraju i za granicą powoduje natomiast systematyczne zwiększanie produkcji warzyw spod osłon oraz pieczarek. W eksporcie świeżych produktów ogrodnich z udziałem wynoszącym ok. 60% wolumenu i wartości sprzedaży dominują jabłka i pieczarki. Tendencji wzrostowej nie wykazuje eksport niemal wszystkich pozostałych gatunków owoców i warzyw. Embargo nałożone przez Rosję na przywóz owoców i warzyw z UE, nie miało zasadniczego wpływu na wolumen sprzedaży świeżych owoców i warzyw. Jednakże z powodu relatywnie niskich cen w sprzedaży do Białorusi, która zastąpiła Rosję na liście liczących się odbiorców z Polski, zahamowane zostało tempo wzrostu wpływów z eksportu tych produktów. Nie dotyczyło to pieczarek, które z powodu doskonałej ich jakości i relatywnie niskich cen znalazły zbyt w krajach UE.

W rozdysponowaniu krajowej podaży owoców dominują dostawy do przetwórstwa - 48-56% w sezonach 2000/07-2017/18. W podaży porzeczek i aronii udział dostaw do przetwórstwa przekracza 80%, wiśni 70%, a truskawek, malin, agrestu i śliwek – 60%, a jabłek waha się od 47 do 60%. W ogólnej podaży owoców strefy umiarkowanej obniża się udział spożycia, a wzrasta eksportu. W sezonach 2014/15-2017/18 wskaźniki te wynosiły odpowiednio 19 i 24%, wobec 32 i 18% w sezonach 2006/07-2009/10¹. W rozdysponowaniu podaży warzyw świeżych podstawowe znaczenie ma spożycie bezpośrednie. Wskaźnik ten zmniejszył się jednak z 52 do 44%. Udział przetwórstwa wzrósł z 37 do 45%, a eksportu pozostał na poziomie 11%.

Produkcją owoców, warzyw i pieczarek w Polsce w 2016 r. zajmowało się ponad 300 tys. gospodarstw rolnych, w tym ok. 150 tys. stanowiły gospodarstwa, w których produkcja ogrodnicza jest podstawowym źródłem dochodów. W 2010 r. produkcję upraw ogrodnich prowadziło ok. 400 tys. gospodarstw. W 2016 r. w porównaniu z 2010 r. liczba gospodarstw prowadzących uprawę drzew owocowych spadła z ok. 170 do 108 tys. t, krzewów owocowych z 90 do 79 tys., a warzyw gruntowych z 92 do 72 tys. t. Średnia powierzchnia gospodarstw (o powierzchni powyżej 1 ha) prowadzących uprawę drzew owocowych wzrosła z 1,54 do 2,23 ha, krzewów owocowych z 1,01 do 1,42 ha, a warzyw gruntowych z 1,34 do 1,50 ha. Zwiększała się też średnia powierzchnia gospodarstw prowadzących uprawę truskawek, warzyw spod osłon i pieczarek. Na podstawie wyników ostatniego Powszechnego Spisu Rolnego IERiGŻ-PIB ocenia, że w 2010 r. udział gospodarstw wysokotowarowych w ogólnej powierzchni upraw sadowniczych wyniósł ok. 56%, w powierzchni truskawek 45%, a warzyw gruntowych 49%². Mimo postępujących procesów koncentracji, rozproszenie upraw ogrodnich jest w Polsce nadal większe niż w większości krajów UE. Przykładowo w 2010 r. średni obszar gospodarstw sadowniczych w Polsce był niemal pięciokrotnie mniejszy niż w Holandii i Niemczech.

W Polsce wciąż bardzo niski jest stopień zorganizowania producentów owoców i warzyw w organizacjach. W końcu 2018 r. było ich 268. Udział członków organizacji producentów w ogólnej liczbie gospodarstw ogrodnich wynosi ok. 2%, a w gospodarstwach, uprawiających owoce i warzywa na skalę towarową ok. 5%, wobec niemal 20% średnio w krajach UE. Udział wartości produkcji owoców i warzyw sprzedanych przez organizacje producentów w całkowitej wartości produkcji owoców i warzyw i w wartości

¹ Podaż ustalono na podstawie oficjalnych danych GUS dotyczących spożycia i eksportu oraz na podstawie informacji firm produkcyjnych (dostawy do przetwórstwa).

² Do gospodarstw wysokotowarowych zaliczono: gospodarstwa z uprawą drzew i krzewów owocowych oraz warzyw gruntowych o powierzchni powyżej 5 ha, a gospodarstw z uprawą truskawek 2 ha. W przypadku warzyw spod osłon jest to powyżej 7 tys. m².

eksportu tych produktów nie przekracza w Polsce 20% (w odniesieniu do warzyw 5%), wobec ponad 50% średnio w UE. W Belgii i Holandii wskaźniki te przekraczają 80%. Wzrost znaczenia organizacji producentów w produkcji i eksporcie owoców i warzyw wymaga przede wszystkim przełamania bariery indywidualnych i konkurencyjnych postaw producentów.

Wzrost koncentracji podaży jest bardzo pożądaną z punktu widzenia umocnienia siły przetargowej producentów, wobec silnych podmiotów funkcjonujących w ich otoczeniu i osiągnięcia korzyści wynikających z efektu skali.

Analiza SWOT

MOCNE STRONY	SŁABE STRONY
• Relatywnie niskie koszty produkcji i ceny skupu owoców i warzyw. • Duże walory zdrowotne produktów ogrodnich (pierwsze miejsce w piramidzie żywnościowej). • Silne tradycje uprawy warzyw, a przede wszystkim owoców w Polsce. • Wysoki poziom nauk ogrodnich w instytutach branżowych i wydziałach wyższych uczelni rolniczych. • Silne i liczne związki branżowe reprezentujące interesy producentów owoców i warzyw wobec administracji rządowej i podmiotów funkcjonujących w otoczeniu producentów. • Duży udział gospodarstw nieodbiegających poziomem technologii i wydajności od przodujących gospodarstw w świecie. • Mocna pozycja Polski w światowych i unijnych zbiorach większości owoców i warzyw (głównie jabłek, malin, wiśni, porzeczek czarnych, aronii i pieczarek). • Silna koncentracja terytorialna upraw (głównie owoców) sprzyjająca tworzeniu powiązań poziomych i pionowych uczestników rynku ogrodnego. • Położenie geograficzne Polski wobec największych rynków zbytu.	• Mimo procesów koncentracji wciąż silne rozdrobnienie produkcji owoców i warzyw. • Słaby system powiązań producentów z bezpośrednimi odbiorcami owoców i warzyw. • Niski stopień zorganizowania producentów w organizacje producentów i mała skala wspólnych działań. • Słabe otoczenie handlowe sektora ogrodnego, głównie w zakresie handlu zagranicznego. Dotyczy to pośredników w handlu i rynków hurtowych. • Duże wahania cen i opłacalności produkcji i niedostateczne wyposażenie gospodarstw w środki trwałe i obrotowe przeciwdziałające zmienności plonów. • Małe dostosowanie struktury odmianowej (głównie jabłek) do wymogów większości rynków zbytu. • Małe dostosowanie owoców i warzyw do dobrowolnych systemów jakości i wymogów sieci handlowych. • Zbyt mała wiedza producentów dotycząca realiów rynkowych (popyt, podaż w Polsce i innych krajach) i wynikające stąd niedostosowanie wielkości i jakości produkcji do możliwości zbytu. • Zbyt częste zastrzeżenia odbiorców w zakresie niewłaściwego stosowania środków ochrony roślin.
SZANSE	ZAGROŻENIA
• Brak tendencji wzrostowej produkcji większości gatunków owoców i warzyw i wyższe niż w Polsce koszty produkcji w krajach Europy Zachodniej. • Wciąż większe w Polsce niż w krajach Europy Zachodniej zasoby relatywnie taniej siły roboczej w rolnictwie oraz ziemi. • Silne i długoletnie powiązania z rynkiem europejskim wskazujące na możliwość wzrostu eksportu do tych krajów w sytuacji poprawy jakości produkcji i wzrostu koncentracji dostaw. • Rosnąca wydajność pozwalająca na obniżenie jednostkowych kosztów produkcji. • Zwiększająca się dywersyfikacja rynków zbytu, eksport do krajów Azji i Afryki. • Wsparcie ze środków unijnych akcji promujących wzrost spożycia produktów ogrodnich w krajach UE i wzrost eksportu na rynki krajów	• Wzrost produkcji w niektórych krajach Europy Wschodniej (głównie na Ukrainie i Mołdawii) i rosnące zagrożenie ze strony tych krajów dla rozwoju eksportu z Polski. • Wzrost cen środków produkcji, opłaty pracy. Wymaga to zwiększania dochodów producentów na rozwój gospodarstw i finansowanie niezbędnych inwestycji. • Brak tendencji wzrostowej spożycia owoców i warzyw strefy umiarkowanej w Polsce i w krajach Europy Zachodniej. • Rosnące niedobory siły roboczej, szczególnie istotne w pracochłonnej produkcji ogrodnego. • Utrzymanie rosyjskiego embarga i konieczność poszukiwania nowych rynków zbytu dla świeżych owoców i warzyw. • Możliwość pogłębienia się wahań cen w wyniku

- trzecich.
- Zwiększająca się liczba organizacji producentów (w tym realizujących program operacyjny) pozwalająca na poprawę koncentracji podaży owoców i warzyw.
 - Rosnące ceny środków produkcji w rolnictwie (np. środki ochrony roślin, koszty pracy) oraz koszty przetwórstwa.
- pogłębiających się anomalii pogodowych. Zwiększające się niedobory wody mające szczególnie wpływ na wegetację roślin o płytkim systemie korzeniowym (truskawki i warzywa korzeniowe).
-

Ocena zależności między mocnymi i słabymi stronami, a szansami i zagrożeniami

Polska jest jednym z największych w świecie i UE producentów upraw ogrodnich, w tym głównie owoców. Tę silną pozycję zawdzięczamy przede wszystkim dużym zasobom relatywnie tanich czynników produkcji - zwłaszcza siły roboczej. Pracochłonność produkcji ogrodniczej jest większa niż w pozostałych kierunkach produkcji rolniczej (zabiegi ochronne, ręczne zbiory). Duże zasoby stosunkowo tanich środków produkcji decydują o konkurencyjności cenowej polskich owoców i warzyw. Bardzo mocną stroną sektora uprawy owoców i warzyw jest wysoki poziom nauk ogrodnich w kraju, pozwalający na racjonalne i efektywne wykorzystanie czynników produkcji zaangażowanych w tym sektorze - unowocześnienie systemów produkcji, ochrony roślin, wprowadzanie nowych, wydajnych odmian. W efekcie zwiększa się liczba gospodarstw stosujących nowoczesne technologie produkcji i uzyskujących plony nieodbiegające od uzyskiwanych w przodujących gospodarstwach w świecie. Procesom „unowocześnienia” produkcji ogrodniczej sprzyja bardzo aktywna działalność wielu związków branżowych w zakresie adaptowania w polskim ogrodnictwie światowych osiągnięć w zakresie produkcji, ale też systemów sprzedaży owoców i warzyw.

Podstawową słabością sektora ogrodniczego w Polsce jest rozdrobnienie produkcji owoców i warzyw i mała skłonność producentów do współpracy, w tym głównie w ramach wstępnie uznanych (zgodnie z prawodawstwem unijnym) grup producentów, a obecnie uznanych organizacji producentów. W konsekwencji w bardzo małym stopniu producenci wykorzystują korzyści wynikające z koncentracji podaży, w tym ograniczenia znaczenia pośredników w sprzedaży do sieci handlowych i zakładów przetwórczych, umocnienia pozycji wobec odbiorców produktów ogrodnich, rozwoju eksportu w następstwie większych szans ich dostosowania do wymogów rynków zbytu, poprawy jakości owoców i warzyw. W Polsce brak jest silnych ekonomicznie dobrze wyposażonych firm prowadzących eksport świeżych owoców i warzyw. Mała jest także rola w eksporcie rynków hurtowych. Słaba organizacja handlu zagranicznego powoduje, że w sprzedaży zagranicznej wiele gatunków owoców i warzyw (głównie owoców jagodowych) dominują produkty przeznaczone do przetwórstwa w krajach odbiorcach.

Z punktu widzenia relacji popytowo-podażowych na rynkach zbytu szansą jest brak tendencji wzrostowej produkcji owoców i warzyw w większości krajów rozwiniętych gospodarczo, w tym w krajach Europy Zachodniej. Zagrożeniem jest natomiast stabilne spożycie świeżych produktów ogrodnich w tych krajach, a przede wszystkim wzrost produkcji i eksportu w krajach o niższych niż w Polsce kosztach produkcji — głównie w krajach Europy Wschodniej (Ukraina, Mołdawia). Zagrożenie to będzie wzrastało wobec spodziewanego wzrostu cen w Polsce w następstwie zwiększania się cen środków produkcji i opłaty pracy. Problemem jest utrzymujące się od 2014 r. rosyjskie embargo na przywóz

świeżych (i mrożonych) owoców i warzyw z krajów UE, powodujące wzrost konkurencyjności dostaw na pozostałych rynkach zbytu. Ogromnym problemem są rosnące niedobory siły roboczej w obszarach wiejskich, będące w dużym stopniu konsekwencją programów socjalnych realizowanych w Polsce. Szansą na wzrost sprzedaży zagranicznej jest spodziewane utrzymanie tendencji wzrostowej liczby organizacji producentów, a zatem poprawa koncentracji podaży owoców i warzyw. Eksportowi sprzyja coraz większa skala korzystania przez producentów z akcji promujących wzrost eksportu zarówno ze środków unijnych, jak i ze składek uczestników rynku. Rosnący poziom plonów w większości gospodarstw towarowych pozwalać będzie na obniżenie jednostkowych kosztów produkcji.

Tak jak w innych kierunkach produkcji rolniczej coraz większym zagrożeniem jest rosnące ryzyko produkcyjne związane z nasilającymi się anomaliami pogodowymi i ocieplaniem się klimatu. Wymuszało to będzie wzrost nakładów kapitałowych pozwalających na przeciwdziałanie negatywnego wpływu warunków pogodowych. W dłuższej perspektywie czasowej konieczne być może poszukiwanie nowych odmian dostosowanych do zmienionych uwarunkowań klimatycznych. Jest to nowe wyzwanie dla nauk ogrodniczych.

Wykorzystanie mocnych stron i szans sektora owoców i warzyw oraz osłabienie słabych i zagrożeń możliwe jest przede wszystkim poprzez stymulowanie procesów koncentracji podaży i współpracy producentów owoców i warzyw, a także inwestycje w nowoczesne technologie produkcji, pozwalające na wzrost plonowania owoców i warzyw i przeciwdziałające skutkom nasilających się zmian pogodowych.

Zidentyfikowane potrzeby

Na podstawie wyników analizy krajowego sektora ogrodniczego jego mocnych i słabych stron oraz szans i zagrożeń, zidentyfikowano potrzeby w zakresie wsparcia tego sektora. Potrzeby działań interwencyjnych sformułowano zgodnie z sektorowymi celami WPR:

- planowanie i organizacja produkcji, której celem jest jej dostosowanie do popytu pod względem jakości i ilości,
- koncentracja podaży i dystrybucja produktów w formie bezpośredniego marketingu i bezpośredniej sprzedaży,
- poprawa konkurencyjności kosztowej w średnim i długim okresie, w tym poprzez inwestycje modernizacyjne,
- wzmocnienie pozycji przetargowej gospodarstw rolnych w łańcuchu dostaw,
- inwestycje w innowacyjne i precyzyjne maszyny do uprawy i zbiorów owoców i warzyw: agregaty uprawowe, sadzarki, środki transportu (agregaty chłodnicze, zabudowa izotermiczna samochodów ciężarowych lub naczep),
- zakup kwalifikowanego materiału szkółkarskiego,
- inwestycje w budynki i budowle wykorzystywane w sektorze owoców i warzyw: chłodnie wyposażone w nowoczesne systemy przechowywania (technologia KO lub ULO) hale maszyn rolniczych, magazyny chemicznych środków plonotwórczych, pomieszczenia do przygotowania owoców i warzyw do sprzedaży (mycie, czyszczenie, sortowanie, obieranie),

- instalacje pozwalające na ograniczenie wahałości plonowania (niskie tunele foliowe, urządzenia do podawania etylenu) i chroniące uprawy ogrodnicze przed opadami gradu, nadmiernymi opadami atmosferycznymi (siatki ochronne, przeciwgradowe),
- zakup i instalacja systemów teleinformatycznych oraz oprogramowania komputerowego wspierających nowoczesne metody planowania, koordynowania produkcji, przechowywania i realizacji dostaw do odbiorców, dostęp do aktualnej informacji rynkowej,
- szkolenia dotyczące innowacyjnych i precyzyjnych metod uprawy oraz przechowywania i sprzedaży owoców i warzyw,
- rozwój zrównoważonej technologii produkcji poprzez wdrożenie innowacyjnych praktyk i technik, które są przyjazne dla środowiska naturalnego w zakresie:
 - biologicznych metod ochrony roślin wymiany urządzeń do stosowania środków ochrony roślin na nowoczesne, bardziej sprzyjające środowisku czy prowadzenia nawożenia stosownie do analiz gleb oraz zachowania bioróżnorodności,
 - działania na rzecz łagodzenia niekorzystnych zmian klimatycznych:
 - inwestycje w maszyny rolnicze umożliwiające nawożenie organiczne i utrzymanie gleb w dobrej kulturze,
 - inwestycje w maszyny i urządzenia umożliwiające efektywną, oszczędną i przyjazną dla środowiska naturalnego gospodarkę wodą (np. obiegi zamknięte), czy zmniejszenie zużycia wody w procesie przygotowania owoców i warzyw do sprzedaży,
 - stosowanie nawozów mineralnych i środków ochrony roślin, w tym budowa stanowisk do bioremediacji pozostałości po chemicznych środkach plonotwórczych,
 - inwestycje w maszyny i urządzenia do wytwarzania energii elektrycznej i ciepłej: elektrownie wiatrowe, panele słoneczne, fotowoltaika i nowe technologie zapewniające lepsze wykorzystanie energii,
 - inwestycje i środki zapobiegające erozji gleby,
 - poprawa wartości handlowej i jakości produktów, w tym wprowadzanie na rynek produktów z chronioną nazwą pochodzenia, oznaczeniem geograficznym, objętych krajowymi systemami jakości,
 - promocja i bezpośredni marketing produktów, promowanie marek produktów, opracowywanie i wdrażanie strategii marketingowych w zakresie promocji ogólnych i znaków jakości, uczestnictwo w pokazach, wystawach i targach, zakup i montaż urządzeń niezbędnych do spełniania wymagań wynikających z wdrażania certyfikowanych systemów zapewnienia jakości owoców i warzyw, wewnętrznych systemów kontroli jakości czy systemu identyfikowalności owoców i warzyw. Zakup urządzeń do ważenia, konfekcjonowania, znakowania i etykietowania produktów,
 - wsparcie dotyczące stosowania w uprawie owoców i warzyw wysokoplonujących odmian (rola nauki i doradców rolniczych),
 - działania na rzecz zarządzania ryzykiem kryzysowym - mechanizm wycofywania owoców i warzyw z rynku poprzez organizacje producentów,

- szkolenia dotyczące innowacyjnych i precyzyjnych metod uprawy, zbioru, przechowywania i sprzedaży owoców i warzyw.